

Саматова А., Чооров М.

«САРКЕНТ» МАМЛЕКЕТТИК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН
БИОКӨПТҮРДҮҮЛҮГҮН КОРГОО ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Саматова А., Чооров М.

СОХРАНЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ БИОРАЗНООБРАЗИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКА «САРКЕНТ»

A.Samatova, M. Chorov

MAINTENANCES AND PROBLEMS OF OF BIODIVERSITY ARE THE STATE
NATURAL PARK «САРКЕНТ»

УДК: 581.72(09)

Бул макалада “саркент” паркынын биокөптүрдүүлүгүн сактоо жана анын көйгөйлөрү, антропогендик факторлордун таасирлери, сүт эмүүчүлөрдүн түрлөрү баяндалды.

Негизги сөздөр: фауна, флора, антропогендик факторлор, ресурс, экосистема, биокөптүрдүүлүк.

В этой статье рассматриваются виды млекопитающих и сохранение биоразнообразия и проблемы, влияющие антропогенных факторов природного парка “Саркент” .

Ключевые слова: фауна, флора, антропогенные факторы, ресурс, экосистема, биоразнообразия.

This article discusses the mammals and the conservation of biodiversity of the natural Park “Sargent” influence anthropogenic development .

Key words: fauna, flora, human, resource, ecosystem, biodiversity.

«Саркент» мамлекеттик жаратылыш паркы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жылдын 27-июнундагы №415 токтомуна ылайык Баткен облусунун Лейлек районунан 42 км, борбордон 177 км алыстыкта түзүлгөн. Парктын айланасында туруктуу калк жашабайт. Паркка жакын 3 км алыстыкта Денау айылы жайгашкан. Айыл менен парктын ортосунда автомашина жолу жокко эсе, ноябрь айынан апрель айына чейин кардын калың жаашынан же кар көчкүлөрдүн жыйынтыгында жол жабылат. Жаратылыш паркынын аймагы Тажикстан Республикасынын аймагынын түштүк-батышында 62,5 км аралыкта, түндүгүнөн Лейлек токой чарбасы жана Сумбула айыл округу менен чектешкен. Жалпы аймагы 40000 миң га ды түзөт. Анын ичинен 9491 га токой менен капталган, 2 га питомниктер аймагы.

Саркент мамлекеттик жаратылыш паркынын фаунасын изилдөөдө М.Чоров, Б.Кулназаров ж.б. окумуштуулар салым кошушкан. Ал эми, өсүмдүктөр флорасын изилдөө жакшы жолго коюла элек. Өсүмдүктөрдүн өсүүсү үчүн негизги шарт болуп топурак, суу, аба күндүн жарыгы эсептелсе, ал эми жаныбарларга аба, суу күндүн жарыгынан башка азык катары өсүмдүк керектелет. Кээде өсүмдүк үчүн жаныбарлардын болушу зарыл болуп калат. Мисалы, өсүмдүктөрдүн чандашуусу үчүн курт кумурскалардын, уруктардын таралуусу үчүн канаттуулардын жана башка жаныбарлардын болуусу өтө

керек. Жаратылыш паркынын жаныбарлар дүйнөсүн Баткен Мамлекеттик университетинин “Биология” кафедрасынын окумуштуулары жана илим изилдөөчүлөрү тарабынан тынымсыз изилденип турат.

Саркент мамлекеттик жаратылыш паркынын уюшулуусунун дагы бир негизги максаты болуп фауна флорасын сактоо менен биргеликте туризмди өнүктүрүү болуп саналат. Бул парк башка аймактардан табигый ресурстары, табигый шарттагы көп түрдүүлүгү жана жаратылыш байлыгы менен айырмаланып турат. Жаратылыш паркынын аймагында өзүнүн кооздугу менен “Сүт-Көл” жана “Жашыл-Көл”, “Бекжан”, “Көл”, “Айкөл” көлдөрү жайгашкан. Аталган көлдөр токой массивдери менен биргеликте уникалдуу тоо-көл экосистемасын түзүп турат. Саркент жаратылыш паркы Баткен областындагы бирден бир негизги Түркистан тоо кыркаларындагы маанилүү компонент болуп эсептелет. Жаратылыш паркынын биокөптүрдүүлүгү бийик тоолуу альпы, субальпы жана орто тоолуу тилкелер боюнча жайгашкан. Деңиз деңгээлинен 1200 дөн 3000 м ге чейин тоо талаа чөптөрү, шалбаалар жана жыш капталган арча токойлору ээлейт. Бул аймак боюнча илимий изилдөө иштери 2006-жылдан Баткен мамлекеттик Университетинин “Биология” кафедрасынын профессору И.А. Сайдаминов менен биргеликте жаратылыш паркы уюшулганга чейин башталган.

Азыркы мезгилге чейин жаратылыш паркынын фаунасын изилдөө максатында бир канча экспедициялар уюштурулуп, жыйынтыгында илбирс, аркар, элик жана жапайы жаныбарлардын түрлөрүнүн жашоо аймагы аныкталып, сүт эмүүчүлөрдүн бир канча түрү такталды. (1)

Таблица 1 - “Саркент”жаратылыш паркындагы кээ бир сүт эмүүчүлөрдүн сандык мүнөзү

№	Жаныбырлардын түрлөрү	Саны (абс)			
		2011	2012	2013	2014
1	Кызыл суур	500	320	450	600
2	Коён	25	66	120	150
3	Жапайы каман	8	10	12	12
4	Таш суусары	10	16	20	30
5	Красная пищуха	15	26	44	58

6	Түлкү	10	16	40	68
7	Сүлөөсүн	6	7	8	13
8	Карышкыр	20	26	30	40
9	Күрөн аюу	3	5	8	8
10	Илбирс	Изи менен	Изи менен	Изи менен	Изи менен
11	Кашкулак	22	26	30	44
12	Суусар	100	136	150	180
13	Тоо эчкиси	250	320	400	320
14	Арс	12	18	22	31

Жаратылыш паркы уюшулганга чейин бул аймакка Лейлек районуна караштуу айыл округдарынын эли жана Тажик Республикасынын элдеринин бодо малдарын кыргыз жарандары алып багып беришкен. Элдер эс алууга чыгышкан жана токойлорду кыйышып отун катары, курулуш материалы катары колдонушкан. Кыргызстандын токойлорунун баары токой кодекстери боюнча кыюуга тыюу салынып корголуучу аймактарына киргизилгендигине карабастан, токойлордун кыйылуусу уланып турган. Бул кыйылуулар официалдуу түрдө “санитардык тазалоо жана токойду калыбына келтирүү” боюнча кыюу деген сөзгө таянуу менен уруксат алынгандыгын жамынып алуу менен иш жүргүзүлгөн. Токойлордун мыйзамдуу түрдө кыйылуусу жана бутактарынын транспорттолушунун чыгымы курулуш жыгачтарынын иштеп чыгуудагы чыгымынан жогору турат. Кыйылуудан токойлордун жоголуусу келип чыгат жана малдын токойлуу райондорунда жайылуусуна түрткү берип жатат.

Токойдогу курулуш жыгачтарына башка продуктулардын даярдалуусу да сыртынан карап көргөндө эч кандай терс таасири жоктой көрүнгөнү менен токой экосистемасынын деградациясын жөндөөчү негизги күчтүү фактор болуп саналат. Ошондой эле мындан түздөн-түз жемиштерин жыйноо (мисте, бадам, чие, карагат ж.б.) , себеби токойдогу өскөн жемиштерин жыйып алуу менен алардын уруктарын кошо алып кетишет да токой өзүн-өзү толуктай албайт. Кайрадан жаңылануу процесси начарлайт же жүрбөйт, ошондой эле жемиштерин жыйноода коопсуздук эрежелерин сактабагандыктан ал жерлерде бутактарын сындырышат, өрт жүрөт да токой экосистемасы бузулат. Ошондой эле жаратылыш паркында аңчылык иштери уюштурулат. Алар: элик, аркар, илбирс, тоо текесинин жашоо ареалынын кыскаруусунун негизинде алардын саны да кыскалды. Жаратылыш паркындагы токой ресурстарын рационалдуу эмес колдонуудан, токой менен капталган аймактардын көбөйүүсү жана табигый токойлордун абалынын жакшыруусу пайдалуурак экендиги бүгүнкү күндө көрүнүп турат.

Мындай антропогендик иш-аракеттердин таасирлеринин жыйынтыгында табигый экосистема зыянга учураган.

Жаратылыш паркынын борбордон алыстыгы жана жетүүгө кыйын болгондугунан илимий изилдөө иштери начар. Азыркыга чейин эч бир башка региондордун аймактары менен болгон экологиялык

байланышы изилдене элек. Бүгүнкү күндө республикабызда экономикалык кыйынчылыктан улам саркент жаратылыш паркынын материалдык-техникалык базасы, начар абалда экендигин жашырууга болбойт. Кайсыл жерде кошумча каржылоо булагы жок болсо ал жердин материалдык-базасы кейиштүү абалда болот. Керектүү материалдарды көчүрүү боюнча техника же жаныбарлардын жетишсиздиги, суу, кар менен болгон байланыштын жоктугу, жайкы жана кышкы атайын формадагы кийимдердин жоктугунан алардын коопсуздугун алдын алууга болбойт, илим изилдөө үчүн жабдыктардын жоктугу, ушундай жана башка көйгөйлөр толтура.

Парктагы биокөптүрдүүлүктү коргоо кызматтарына буфердик зонадагы жергиликтүү калк жардамдашып турат. Ар бир кварталда жергиликтүү калк менен жолугушуу уюштурулуп, экологиялык мүнөздөгү түрдүү үгүттөө иштери жүргүзүлүп турат. Андан сырткары жылына буфердик зонада жайгашкан калктын арасында жана түрдүү мамлекеттик эмес уюмдар тарабынан экологиялык акциялар уюштурулуп турат. Жаратылыш паркынын башчысы парктын абалын жогорулатуу үчүн мамлекеттик эмес уюмдар менен байланышып түрдүү эл аралык проектерге катышууну күчөтүү керек. Экосистемалардын абалын жакшыртуу жана биокөптүрдүүлүктү көбөйтүү үчүн жаратылыш паркынын аянтын көбөйтүү керек экени белгилүү. Себеби, жаратылыш паркындагы сүт эмүүчүлөрдүн жашоо ареалдары канчалык чоң болсо ошончолук саны көбөйөт. Жаратылыш паркындагы биокөптүрдүүлүктү коргоо максатындагы иштерди жемиштүү жүргүзүү үчүн төмөндөгү иш аракеттер зарыл:

- өз убагында жаратылыш паркындагы жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү баалоо;
- жетүүгө мүмкүн болгон жайларын коргоо иштерин үзгүлтүксүз уюштуруу;
- жаратылыш паркындагы жаныбарлардагы жана өсүмдүктөрдүн баалуулугу; жөнүндөгү маалыматтар боюнча жумушчуларга окуу иштерин уюштуруу;
- жүргүзүп жаткан иш аракеттердеги жарандык коом секторлору жана жаратылышты пайдалануучу субъектилеринин ортосунда координациялык механизмдеринин өз ара таасиринин эффективдүүлүгүн жогорулатуу;
- жаратылышты коргоо закондорунун абалдарын жана нормаларын аткаруу, жаратылышты пайдалануу субъектилеринин жана бардык деңгээлдеги калктын катмарларын экономикалык жана административдик жоопкерчилиги, бар экендиги жөнүндө түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;
- жекече секторлордун жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдалануу тажрыйбаларын таркатуу, жайылтуу;
- жекече секторлор менен бийликтегилердин өз ара биргеликте иш алып баруу потенциалын күчөтүү;

- фауна жана флораны коргоо боюнча биргеликте иш аракеттерди жүргүзүү үчүн

башка жаратылыш парктарынын жумушчулары менен үзгүлтүксүз байланышта болуу;

- коомдун экологиялык маалыматтарды, бардык деңгээлдеги жаратылыш чөйрөсүн жана ресурстарды башкаруудагы кабыл алынган чечимдерди толук алуусун камсыз кылуу, жаратылышты коргоо иш аракеттерине коомчулуктун көңүлүн бурдуруу;

- калктын экологиялык билимин, бардык деңгээлде ар дайым маалымат берүү менен өнүктүрүү;

- грант жана мамлекеттен сырткы каражаттардын колдонуусун оптимизациялоо, конкреттүү максаттуу программанын астында ресурстардын мобилдешүү жолун бирдей каржылоону камсыз кылуу;

- жаратылыш ресурстарынын мониторинг системасын жайылтуу жана анын жыйынтыгы менен маалыматтар базасын түзүү;

- экосистеманын экологиялык сыйымдуулугун аныктоо;

- жаратылыш ресурстарын пайдаланууда чектелген системага жеткирүү, азыркы мезгилде түзүлгөн уруксатты алуу (лицензия алуу);

- ресурстарды кайра калыбына келүүсүнүн суммасын иштеп чыгып, туш жактан берилүүчү субсидияларды белгилеп жана экологиялык налогдорду баштоо менен, экосистемага көрсөткөн кызматы үчүн алардын реалдуу баасын эсепке алуу менен, акыларын иштеп чыгуу жана жайылтуу.

Жаратылыш парктарынын биокөптүрдүүлүгүнүн көйгөйлөрүн мамлекеттик деңгээлде чечүү керек. Бардык жаныбарлар, өсүмдүктөр, адамдар өздөрү жашаган жерге таасир этип өзгөртүп турса дагы алардын тиричилиги жансыз жаратылышсыз: тоо, суу, күндүн нурусуз өтпөйт. Демек бизди курчап турган жаратылыш көп түрдүүлүктөн турган бир бүтүн нерсе. Жаратылыш биздин эң негизги байлыгыбыз. Аны ар бирибиз көздүн карегиндей сактообуз керек, ошондо гана республикабыздын жаратылыш байлыктарын коргой алабыз.

Литертура:

1. Летопис природы. Книга 1. - 2009
2. Жергебиздин табияты 1999-ж. Р.Джанботаев. Т.Джурабаев

Рецензент: к.с/х.н. Джанботаев Р.